

SZLÁV ÖRÖKSÉG EGY GERMÁN NYELVJÁRÁSBAN

Doktori értekezés bővített tézisei

Dr. BIHARI JÓZSEF

(Közlésre érkezett: 1970. december 24.)

Értekezésem a rövid előszón kívül a következő fejezeteket tartalmazza: 1. *Bevezetés*. 2. *Fonológia*. 3. *Alaktan*. 4. *Mondattan*. 5. *Szókincs*. 6. *Befejezés*.

Munkám középponti részének a szókincset tekintem.

Bevezetésem a következő alfejezetekre oszlik:

A jiddis fogalma, elterjedtsége. A jiddis kialakulása. A jiddis nyelvjárásai. A jiddis helye a germanisztikai kutatások tükrében. A jiddis négy komponense.

Feladatomban azt tűztem ki, hogy megvizsgáljam, milyen mértékben befolyásolták a szláv nyelvek a jiddist. Miután ez felveti a kétnyelvűség, illetve az interferencia kérdését, röviden rámutatok e problémák tudománytörténeti hátterére mind a szovjet, mind a magyar nyelvtudományban.

A bibliai idők óta kezdve a jelenkorig a zsidó közösségek mindig kialakították saját nyelvüket a környező lakosság nyelvéből, ahelyett, hogy maradéktalanul azonosultak volna a gazdanép nyelvével. Ez a nyelvi önállóság több okra vezethető vissza, kétségtelen azonban, hogy a zsidók valódi különállása játszotta benne a legnagyobb szerepet.

A legismertebb zsidó nyelvek egyike a jiddis, amelyet több különböző nyelvi megjelenési forma jelölésére használnak:

a) azokra a (ma már kihalt) dialektusokra, amelyeket a zsidók a környező lakossággal való társadalmi és nyelvi összeolvadás időpontja előtt beszéltek német területeken. Ennek az időpontja pontosan nem határozható meg, talán a XIII. sz. II. felére, esetleg még sokkal előbbre tehető az;

b) azokra a különböző felnémet nyelvi alakulatokra, amelyeket a zsidó közösségek Németország területén kívül Nyugaton beszéltek; pontosabban nem-szláv országokban, különösen Svájcban és Hollandiában (századunk kezdetéig), Elzászban, Burgenlandban (az első világháború utánig) és Magyarország egyes vidékein (még 1944-ben is); ezt a formát szokták általában *nyugatjiddis* (Westjiddisch) szóval jelölni. Ez a változat már jó-részt kihalt;

c) azokra a felnémet változatokra, amelyeket a volt Orosz Birodalomban beszéltek, főleg Közép- és Kelet-Lengyelországban, Fehéroroszországban, Litvániában, Ukrajnában és a vele szomszédos területeken. Ezt nevezik általánosan *keletjiddisnek* (Ostjiddisch), de ma már a „jiddis” kifejezés általában egyértelmű ezzel.

A jiddis tanulmányozását, mint a germanisztika egyik ágát, a következő nyelvészek helyezték komoly tudományos alapokra:

L. Šaineau (1859—1934) és A. Landau (1850—1935).

Ellentétben azokkal, akik a jiddisben valamilyen lingvisztikai anomáliát, vagy a legjobb esetben „elrontott német zsargont” láttak, Šaineau és Landau bebizonyították, hogy a jiddis nem a mai németből származik, hanem a középkori felnémet nyelvjárások keveredésének produktuma. Ezért, ha fel akarjuk tárni a jiddis jellegzetes vonásait és fejlődésének törvényszerűségeit, akkor ezt csak úgy tehetjük meg, ha egybevetjük a középfelnémet nyelvvel egyrészt, és a megfelelő mai német nyelvjárásokkal másrészt.

1889-ben tette közzé Šaineau tanulmányát: „*Studiu dialectologic asupra graiului evreo-german*”, amelyben először próbálta meg osztályozni a jiddis nyelvjárásait.

A. Landau 1895-ben lép a színre tanulmányával: „*Das Deminutivum der galizisch-jüdischen Mundart*”, amelyben felhasználja a modern dialektológia módszereit. Ezt követi egy másik műve: „*Die Sprache der Memoiren Glückels von Hameln*”, amely a XVII. sz. végéről vagy a XVIII. sz. elejéről származó legnagyobb jiddis nyelvemlék nyelvi analizisét tartalmazza, néhány évvel később pedig B. Bastein történésszel együtt kiadja és nyelvészeti kommentárokkal látja el a híres „*Jüdische Privatbriefe aus dem Jahre 1619*” c. kiadványt.

Abban, hogy melyik középfelnémet dialektus vagy dialektusok tekinthetők közvetlenül a jiddis elődjének, a felfogások még nem egyeznek meg. Eddig egyetlen jiddis nyelvjárásról sem volt megállapítható, hogy teljesen azonos lenne valamelyik német nyelvjárással, kezdve a közép-jiddis korszaktól. A zsidók között már korábban is elterjedt mint köznyelv egy interdialektális „*kojne*”, amely főleg felnémet nyelvjárásokból alakult ki, és pedig legnagyobb mértékben az alemann-sváb nyelvjárás volt köztük képviselve, és kisebb mértékben a középnémet nyelvjárás (Elzász területe Kölnig).

Landau és Šaineau kutatásai más germanisták érdeklődését is felkeltették a jiddis tanulmányozása iránt. 1902-ben megjelent a kölni J. Gerzon leíró nyelvtana: „*Die jüdisch-deutsche Sprache*”, amely bemutatja a jiddis alapvető sajátosságait a középfelnémet nyelvhez képest, a hangtanon kívül most már az alaktan és mondattan terén is.

Landau és az általa megteremtett iskola képviselőinek munkáit az anyag mély és sokoldalú ismerete jellemzi. Bátran alkalmazzák az összehasonlító-történeti nyelvtudomány módszereit és döntő hatással voltak a jiddisiztika fejlődésére.

A húszas évektől kezdve Lengyelország és a Szovjetunió az, ahol legintenzívebben tanulmányozzák a jiddist.

1925-ben Vlnában megalakult a Zsidó Tudományos Intézet (Jiwo), amely nagy tevékenységet fejtett ki a régi jiddis nyelvemlékek kiadása, a mai jiddis állapota és története tanulmányozása és a jiddis nyelvjárások leírása terén. Ez intézet falai között oly híres filológusok dolgoztak, mint *S. Reisen*, *M. Weinreich*, *N. Prilutski* és mások.

Amikor a hitleristák elfoglalták Lengyelországot, az intézet az Amerikai Egyesült Államokba tette át székhelyét, ahol most is működik. Az intézet egyik vezetője, a nemrég elhunyt *M. Weinreich* a legnagyobb jiddis kutatók közé tartozik. Főbb művei: „*Štaplen*”, 1926; „*Bilder fun der jidišer literaturgešixte*”, 1928; „*Prehistory and Early History of Yiddish: Facts and Conceptual Framework*”, 1954. Nyelvtörténettel, a mai jiddis különböző aspektusaival és a kiemelkedő jiddis nyelvemlékek nyelvi elemzésével foglalkozott.

Az utóbbi évtizedekben jelentős szerepük volt a jiddisiztika fejlődésében még a következő nyelvészeknek: *Uriel Weinreich*, *Juda A. Joffe*, *Judel Mark* (USA). Ide sorolható *Franz J. Beranek* is (NSZK), aki számos művel gazdagította a jiddis tudományt. (*Sprachgeographie des Jiddischen in der Slowakei*, 1949; *Das Pinsker Jiddisch und seine Stellung im gesamtjiddischen Sprachraum*, 1957; *Jiddisch*, 1957 stb.)

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után a jiddis a Szovjetunióban először a történelemben egyenrangúvá vált a többi olyan nemzet nyelvével, amelyeket régebben üldözött és elnyomott a cári Oroszország. A jiddisiztika nagy fejlődésnek indult. Az új élet választ várta a nyelvészektől a nyelvoktatás égető kérdéseire, amelyek összefüggtek a szovjet jiddis szépirodalom, a tudományos próza és a sajtó szerepének megnövekedésével, egyes közép- és felsőfokú tanintézetek keletkezésével, ahol a tanítás nyelve a jiddis volt, a nagy kulturális-felvilágosító tevékenység kibontakozásával, amely a zsidó munkások között folyt, a nagyobb városokban megalakult zsidó színházak működésével s í. t.

A húszas évek közepe óta a szovjet jiddisizták főleg két tudományos centrumban dolgoztak: Ukrajnában és Belorusziában az akadémiák mellett felállított jiddis tudományos intézetekben. Kutatásaik eredményeit főleg folyóiratokban publikálták: „*Di jidiše šprax*”, „*Afn špraxfront*” és cikkgyűjteményekben: „*Lingvistiše zamlung*”.

A szovjet jiddis nyelvészek figyelme középpontjában mindenekeelőtt aktuális problémák állottak: a szókincs gazdagodásának útjai és eszközei, az egységes irodalmi nyelv grammatikai normáinak a kidolgozása, a helyesírás rendszerének tökéletesítése és egyszerűsítése, a dialektológia problémáinak feldolgozása, egyes írók nyelvének és stílusának tanulmányozása.

A fenti problémákkal főleg a következő nyelvészek foglalkoztak: *E. Falkovics*, *R. Lerner*, *M. Sapira*, *M. Vejnger*, *L. Vilenkin*, *M. Majdanszkij*, *Ch. Lojker*. Kiemelkedő helyet foglal el köztük *A. Zareckij* professzor (1892—1956). Ő írta meg az első szigorúan tudományos alapú jiddis nyelvtant, a jiddis irodalmi nyelv normatív nyelvtanát: „*Praktiše jidiše grammatik*”, 1926. A Szovjet Tudományos Akadémia kiadásában megjelent 5 kötetes mű: „*Jazyki narodov SSSR*”, 1966, *E. M. Falkovics* jiddis nyelvtanát közli az I. kötetben.

A szovjet hatalom első éveiben a jiddis legfontosabb problémáinak feldolgozása azonban nem annyira a tudomány, mint inkább a közvetlen politikai harc jegyében folyt.

Az irodalmi nyelv megteremtésének fő problémái körül a húszas évek végén és a harmincas évek elején bontakoztak ki a leghevesebb viták. Ekkor elkezdődött osztályharc folyt a Szovjetunióban, amelyet a szocializmus építésének felgyorsult tempója idézett elő. Városokban és falvakban elkezdődött a kapitalista elemek felszámolása. A Szovjetunió külpolitikai helyzete igen feszült volt, közvetlen veszéllyel fenyegetett az imperialista hatalmak intervenciója, Németországban pedig a burzsoázia legreakciósabb képviselői készültek a fasiszta diktatúra bevezetésére.

Ezekben és az utána következő években a szovjet—jiddis nyelvészek előtt elsőrendű fontossággal bírt a semita és szláv elemek problémája a jiddisben.

A Szovjetunió határain kívül élő jiddis nyelvészek burzsoá nemzeti alapokból kiindulva a semita elemek primátusa mellett szálltak sikra és úgy vélték, hogy a jiddis keletkezésében a semita elemek játszották a fő szerepet. Véleményük szerint a biblia és talmud nyelve kölcsönözte a jiddisnek a maga sajátos vonásait. A semita koncepció lelkes híve volt korai műveiben M. Weinreich, de az utóbbi évtizedekben már mérsékeltébb álláspontot foglalt el ebben a kérdésben.

Teljesen ellentétes álláspontra helyezkedett ebben a vonatkozásban az ismert szovjet jiddis kutató: N. Stif (1879—1933). A húszas és harmincas évek határán Stif sok tanulmányt publikál („Di sotsiale diferentsiatsie in jidiš”, 1929, „Revolutsie un šprax”, 1931, „Af der švel funem 19-tn jorhundert”, 1932), amelyekben M. Weinreich és mások semita koncepcióinak mintegy antitéziseként kifejti a maga „dehebraizációs” elméletét. A szovjet korszak irodalmi jiddisének összes sajátosságai közül Stif első helyen az ún. dehebraizációt említi meg, amely szerinte a szovjet jiddis fejlődésében a legélesebben megnyilvánuló tendencia. Szerinte a múltból öröklött héber elemek a jiddisben nagyrészt fölöslegessé váltak. (Vö.: M. Sapiro: Ejnike bezunderhejtn funem ejnhejtlichn literarišn jidiš in Sovetferband. — Sov. Hejmland, 1967. 3. sz. 141. old.)

Stif figyelmen kívül hagyta, hogy a héber-aram. elem továbbra is szerves, élő eleme maradt a jiddisnek a szovjet korszakban, bár a megváltozott társadalmi helyzet miatt a semitizmusok szerepe csökkent. Ő a jiddis minden sajátosságát a szláv nyelvek hatásával igyekszik megmagyarázni.

N. Stif. szláv elméletét a dehebraizációs koncepciójával együtt hűvösen fogadta a jiddisztika. Bírálói főleg arra mutattak rá, hogy a semita elemekhez való negatív viszonya túlzásokra ragadtatta és nem volt egyéb célja, mint hogy a szláv nyelvek szerepét domborítsa ki a jiddis fejlődésében és önálló nyelvvé alakulásában. (Vö.: M. M. Gitlic: K. voprosu o specifike i put'ach razvitija jevrejskogo jazyka (idiš). — Žurnal „Jazyk i myšlenie”, t. IX. M—L, 1940. 48.)

Stif nézeteinek elsősorban politikai színezete van: a szláv elemek primátusának híve, a dehebraizációért harcol és ma úgy áll előttünk, mint a korabeli nyelvtudományi elhajlások egyik „balosa”. A húszas és harmincas

évek határán, amikor a nyelvi fronton a legfőbb veszélyt a burzsoa-nacionalista jobboldali ideológiája jelentette, Stif balossága tipikus kispolgári megnyilvánulás volt egyik végletből a másikba.

Stifen kívül más szovjet nyelvészek is foglalkoztak a jiddis szláv problémájával. Ezek figyelmüket a jiddis egyes szláv elemeinek a megmagyarozására fordították. (M. Gitlic, M. Sulman stb.)

A kiváló szovjet-jiddis filológus, I. Szpivak (1890—1948) doktori disszertációjában („Naje vortšafung”, 1939) polemizál mind a semita elemek, mind balos ellenfeleikkel. Az Október előtti irodalmi nyelv széles háttérében Szpivak bemutatja a jiddisnek azt az új szóteremtő folyamatát, amely az októberi győzelem eredményeképpen jött létre. Meggyőzően bizonyítja be, hogy a mai jiddisben egyaránt megvan a létjogosultsága mind a héber, mind a szláv elemeknek a szókincs területén. Hibásnak minősíti azt a nézetet, mely akkor igen elterjedt volt a szovjet nyelvészek között, miszerint a semitizmusok csak a vallásszertartási fogalmak jelölésére valók. Ugyanakkor bírálja azokat, akik válogatás nélkül igyekeztek meghonosítani az irodalmi jiddisben a sok nem helyén való ruszizmust, mely a szovjet korszakban hatolt a beszélt jiddisbe.

Jelenleg újra fellángolt a harc az irodalmi jiddis körül a szláv és semita elemek vonatkozásában.

Moszkvában 1966-ban a zsidó írók és nyelvészek kongresszusán két előadás foglalkozott a fenti problémákkal: M. Sapiro és Ch. Lojker előadása. Mindketten úgy vélték, hogy az irodalmi jiddis szókinccse gazdagodásának fő forrásait mind a mai korszakban, mind a történelem előbbi szakaszain a semita és szláv nyelvek képezték. („Sov. Hejmland”, 1967. 3.) M. Sapiro azt állítja, hogy Stif nézete, mely szerint a szovjet korszak irodalmi jiddisében a dehebraizáció a legjellegzetesebb tendencia, alaptalan. Sőt: mind a nem orosz, mind a szovjet kutatók is azt figyelték meg, hogy a háború utáni években az irodalmi jiddisben mind a Szovjetunióban, mind más országokban is, a semita elemek megnövekedésének a folyamata fedezhető fel.

Sapiro és Lojker rámutatnak a szovjet zsidó írók, újságírók és egyéb kulturális munkások komoly felelősségére az irodalmi jiddis fejlődésével és további tökéletesítésével kapcsolatban. Két kritériumra mutatnak rá, amelyeknek vezérelniük kell a szó mestereit a két fő forrásból: a héber és szláv nyelvekből való lexikai eszközök kiválogatásánál.

1. Annak, hogy valamely semita vagy szláv kölcsönzés gyökeret verhessen a jiddisben, mindkét nyelvész szerint fő feltétele az, hogy ezek a kölcsönzések a széles zsidó tömegek számára érthetők legyenek.

2. E mellett figyelembe kell venni az írott nyelv megnövekedett társadalmi funkcióit, hiszen a Szovjetunióban jiddis nyelven jelenik meg a zsidó irodalom. Mint ismeretes, az utóbbi években szakadatlanul nőnek és elmélyülnek a Szovjetunió és a külföldi országokkal, köztük a kapitalista államokkal való kulturális és tudományos kapcsolatok is. A Szovjetunió zsidó lakossága és a Szovjetunió kívüli zsidók közti kulturális kapcsolatok is fejlődnek. A szovjet zsidó kultúra, irodalom és művészet hatásának legfontosabb eszköze más országok zsidó lakosságára a sajtó, a szovjet jiddis írók művei és a Szovjet Írószövetség kiadásában megjelenő havi fo-

lyóirat, a *Szovjetis Hejmland*. Ezért akkor, amikor valamely héber vagy szláv eredetű lexikai egységet vagy frazeologizmust kapcsolnak a jiddis nyelv művelői a jiddisbe, figyelembe kell venniük azt, hogy azt az irodalmi jiddist, amelyet ők használnak, meg kell érteniük a Szovjetunió kívüli, jiddisül beszélő olvasóknak is.

Nem állítható, hogy az utóbbi szempontnak eleget tesz a szovjet jiddisirodalom maradéktalanul. Ez talán érthető is. A szovjet valóság annyira átszövi a jiddist, amely ugyanúgy, mint bármely más nyelv, élő organizmus, hogy nem függetlenítheti magát a mindennapos nyelvhasználat nem mindig irodalmi értékű, de mindig közvetlenül ható törvényeitől. De ha Stif koncepciójával nem is lehet teljesen egyetérteni, a szláv elmélet higgadt, sokoldalú elemzése azt mutatja, hogy van annak egy bizonyos egészséges magva is. Ez az egészséges mag abból áll, hogy Stif eljárása a szláv befolyás meghatározásában metodikai szempontból helyes.

Ismeretes, hogy a nyelvi hatás nemcsak abból áll, hogy a kölcsönző nyelv egy másik nyelvből közvetlen kölcsönzés útján lexikai vagy grammatikai elemeket vesz át. A nyelvi hatás visszatükröződhet abban is, hogy a nyelvközösség a másik nyelvből (főleg tömeges bilingvizmus esetén) nem közvetlen formában veszi át az egyes grammatikai konstrukciókat, lexikai egységeket, idiómákat stb., hanem az idegen minták alapján az anyanyelv anyagából újításokat alkot. (Vö. héber *katan* 'kicsi' + szláv dem. képző *čik* → *katančik* 'csöppség').

És éppen Stif volt az első, aki ilyen szempontból vizsgálta meg az oly sokat vitatott szláv befolyás kérdését a jiddisben. Ő nem ért egyet azon nyelvészekkel, akik a szláv elemet csak a szláv nyelvekből kölcsönzött lexikai egységekben és morféimákban vizsgálják. Szerinte a szláv elem a jiddisben nem csupán valami külsőség, nem csak szavakból és képzőkből áll. Stif szerint a szlavizmusok a jiddisben alkotó erőkké váltak, amelyek behatoltak a nyelv minden rétegébe, legintimebb zugaiba is.

A jiddisül beszélők számát csak hozzávetőlegesen lehet megállapítani, mert a pontos népszámlálási adatok megszerzése sok nehézségbe ütközik. 1940-ben még több mint 10 millió ember beszélt. A Magyarországon élő zsidók száma nem üti meg a százezret és ennek is csak törpe hányada beszéli még a jiddist. A Szovjetunióban kb. két és fél millió zsidó él, akiknek 20,8 százaléka tekintette 1959-ben a jiddist anyanyelvének. Tömeges kivándorlásuk a jiddist a tengeren túli országokba és a Közel-Keletre is kiterjesztette.

A jiddis nyelv történetének szigorúan tudományos feltárása még nem történt meg. Max Weinreich 4 korszakot különböztet meg a jiddis történetében:

1. *Az ősjiddis kora*. Ez kb. 1250-ig tart, amikor a jiddist a középső és felső Rajna völgyében s a Majna és a Felső-Duna mentén beszélték.

2. *Az ójiddis kora* (1250—1500). Ezt a korszakot az jellemzi, hogy a jiddis tovább terjed a Közép-Duna vidékére, majd eljut a legtávolabbra, a szláv Keletre.

3. *A középjiddis kora* (1500—1700). E kétszáz év alatt a jiddis eljut Oroszország határáig, északon pedig Amszterdamig és Hamburgig. Két

regionális képződmény alakult ki: a nyugatjiddis és a keletjiddis, amelyeket egy, a Baltikum nyugati részétől a Fekete-tengerig húzódó képzeletbeli vonal választott szét.

4. *A jiddis modern korszaka*, amely 1700 körül veszi kezdetét, megdönti a jiddis e két tájegységre való felosztásának az egyensúlyát. A XVIII. sz. vége óta a nyugatjiddis kezd elgyengülni és végül is eltűnik. A holland, az elzászi, a svájci és a magyar jiddis jelentős maradványai még megvannak, de ha manapság a jiddisre hivatkozunk, mint már említettük, rendszerint csakis a kelet-európai változatát értjük alatta. A fejlődés legmagasabb fokát a XIX. és XX. században érte el a jiddis.

A jiddis Nyugat- és Közép-Európában való térvesztése többszörösen re-kompenzálódott azzal, hogy a keletjiddist beszélő zsidók megjelentek egész Nyugat-Európában, és a nagy tengerentúli kivándorlások által mind az öt földrészen. Ezzel függhet össze, hogy a jiddis irodalom az utolsó évszázad alatt nagymértékben fellendült.

A jiddis kialakulásának a vizsgálatában nem hagyhatók figyelmen kívül az extralingvisztikus körülmények sem. Mindenekelőtt arra mutatunk rá ezzel kapcsolatban, hogy a zsidók a IX. és X. században kezdték meg áttelepüléseiket Középkelet-Franciaországból és Észak-Itáliából a középső Rajna vidékére. Népnyelvként a *laaz* (román alapú zsidó nyelvek) két válfaját vitték magukkal; szent nyelvük a héber volt; új településeik területén a német nyelv dialektusait az ugyanazon a területen élő nem zsidó néptömegek. Így tehát a jiddis eredetileg 3 komponensből tevődött össze: a héberből, a *laaz*ból és a németből. A negyedik komponens, a szláv a XIII. sz. közepe után került a jiddisbe, amikor ez a nyelvközösség kezdett Középkelet- és Kelet-Európába áttelepedni.

A jiddis kialakulásával kapcsolatban hangsúlyozandó, hogy a nyelvteremtés folyamata nemcsak az egyes alkotórészeken keresztül valósult meg, hanem minden komponensen belül a különböző évszázadokból, tájakról és társadalmi rétegekből származó nyelvi tények is egybeolvadtak. A héber komponensben pl. az alapnyelv bibliai, talmudi és talmud-utáni rétegei keveredtek össze. A *laaz* alkotórészen belül a nyugati és a déli *laaz* elemei, az ófrancia és óolasz zsidó megfelelői olvadtak egybe. A szláv komponens cseh, lengyel, ukrán, belorusz és bizonyos fokig orosz elemeket szívott fel magába.

A német komponensben is kifejezésre jutnak az egybeolvadási folyamatok. Már 1250 előtt beszélték a jiddist Kölnntől Bázelig, Maintól Regensburgig és azon túl is. Ezért kezdettől fogva a német nyelv különböző változatainak kellett hozzájárulniuk a koterritoriális jiddis kialakulásához. Amikor a nyelvközösség a Középső-Duna táján és a később Kelet-Németországnak nevezett poszt-szláv területeken eresztett gyökeret, a jiddist a német dialektusok még több változata befolyásolta. Nem csoda tehát, ha a jiddis német komponenseinek számos vonása megtalálható a német nyelvjárásokban is. De bármilyen sok egybevágó anyag is halmozódott így fel a jiddisben és a német nyelvjárásokban, sem a jiddisben magában, sem a jiddis valamelyik sajátos válfajában nem azonosítható a német komponens egyetlen német nyelvjárással sem. Az alapnyelv „nyersanyaga” minőségi változáson ment át és teljesen beleilleszkedett az új nyelvi struktúrába.

A jiddis alkotóelemeinek egybeolvadása elkezdődött, mihelyt az új nyelv kezdett kialakulni. Meglepő, hogy milyen gyorsan ment végbe az egybeolvadás folyamata már az ősjiddisben, tehát a XIII. sz. közepe előtt. Az így életre hívott új nyelv most már nemcsak szókincsében és szóképzésében, hanem — mint látni fogjuk — még a fonológiájában is eltér az alapnyelvtől. — Azok a fonémák, amelyek különböző alapnyelvekből kerültek a jiddisbe, az új beszédközegben teljesen átalakultak, és a korszak végén egy olyan fonémarendszer alakult ki, mely már csak a jiddisre volt jellemző.

Miután különböző fonémák egybeolvadása más nyelvekben is megfigyelhető, a jiddis tanulmányozása általános nyelvészeti szempontból is hasznos lehet. Fontos adatokkal szolgálhat a nyelvi változások tipológiájához. Rajta keresztül vizsgálhatók a dialektusok kialakulásának idejére és módjára vonatkozó elméletek, és talán ami a legfontosabb — a bilingvizmus mechanizmusa.

Egyébként az a régebbi megállapítás, hogy a jiddis német komponensei és a német dialektusok között rokoni kapcsolatok állnak fenn, némi módosításra szorul. Igaz, hogy sok német nyelvjárás hagyott nyomot a jiddisben, de alaposabb vizsgálatnál kiderül, hogy kivéve néhány kétes esetet, valamennyi az ún. felnémethez tartozik, azaz Dél- és Közép-Németország nyelvjárásaihoz. Amikor 1600 körül a jiddist egy területen beszélték az alnémettel és a hollanddal, azok egyáltalán nem gyakoroltak észrevehető hatást még a nyugatjiddisre sem, kivéve az egymással közvetlen kapcsolatban álló területeket. Ez a tény különösen meglepő, ha összehasonlítjuk a szlávok a jiddisre gyakorolt hatásával egész Kelet-Európában. Általános elvek alapján azt várnánk, hogy az alnémet és holland nyelv struktúrái mélyebb nyomokat hagyjanak a jiddisben a maguk nagyszámú német, bár felnémet komponenseikkel. Vajon a különbség egyszerűen annak a ténynek tudható be, hogy a szlávokkal való érintkezés néhány száz évvel előbb kezdődött el, avagy talán a kapcsolatok kiterjedése volt-e az extralingvisztikai okoknak megfelelően annyival nagyobb, hogy ellensúlyozta a szerkezeti szétszórtságot? Az a tény is fontos lehet, hogy a jiddis nyelvközösség, legalábbis a szláv országok egy részében, magába szívta az ún. *knaani* nyelv néhány változatát, a szláv zsidó megfelelőjét. Ezzei kapcsolatban nincs a tudósok közt egységes vélemény, annyi azonban bizonyos, hogy nem mindig a genetikai közelség az egyedüli, amely dönt egy nyelvi tény elfogadásában vagy visszautasításában.

A jiddis számára a szláv nyelvekkel való találkozás következményei igen erősek és kitörölhetetlenek. A közép-jiddis korszaktól kezdve jiddis–szláv rokonságról beszélhetünk, mely túlmutat a terjedelmes szókölcsönzés keretein. Ez a rokonság megmutatkozik a kultúra több területén (a szokásokban, a közmondásokban, a népdalokban és népmesékben, a lakóházakban és az egyházi építészetben stb.), és természetesen a nyelvben is. A jiddisben számos fonéma eloszlása megváltozott és néhány új fonémával is bővült hangzórendszere.

A nyelvjárási tarkaság az, amit joggal elvárhatunk egy olyan nyelv esetében, amely ilyen hatalmas területen terjedt el. De a jiddisre éppen az jellemző, hogy egy nagyon jól áttekinthető nyelvjárási rendszert fej-

lesztett ki, amelyet alapján véve leírhatunk néhány magánhangzó-változás felvázolásával. A nyugatjiddisre és keletjiddisre való felosztás még mindig helyénvaló, de a keletjiddis tovább differenciálódott közép-jiddisre és keletjiddisre, mely utóbbi újra feloszlik északkeleti és délkeleti jiddisre. A három kelet-európai változat között a váltakozások annyira szabályszerűek, hogy előre meghatározhatók és kifejezhetők „magánhangzói egyenletekben”: ha pl. az egyik nyelvjárásban (u) van, akkor ennek a helyén a másikban szabályszerűen (i) jelenik meg, vagy az egyik nyelvjárás legtöbb (o)-jának (u) felel meg a másik nyelvjárásban s í. t.

A mai jiddist tehát számos nyelvjárásban beszélnek és a különbözőségek főleg a magánhangzók (és a diftongusok) használatában mutatkoznak meg. Általában két fő változatot ismernek el, noha a változatokat kombinálják és különböző módon jelölik. Ezek: az északi nyelvjárás, amelyet litván jiddisnek vagy (o) nyelvjárásnak is neveznek, és a déli nyelvjárás, amelyet lengyel jiddisnek vagy (u) nyelvjárásnak szoktak hívni. E felosztás a keletjiddisre vonatkozik. A nyugatjiddis nyelvjárásainak változatai még nem eléggé ismertek. A magyar jiddisnek legalább két változatáról tudunk, az ún. ojbberlendis és interlendis változatról. (Újabban *Paul L. Garvin* a *The Field of Yiddish II*-ben a magyarországi jiddisnek még ennél is több változatát ismerteti). Az ojbberlendis vokalizmusát és konsonantizmusát részletesen ismertette *Hutterer Miklós* több tanulmányában (*The Phonology of Budapest Yiddish. — The Field of Yiddish II. 1965. — Geschichte des Vokalismus des westjiddischen Mundart stb. ALH XVII, 1967. — Theoretical and Practical Problems of Western Yiddish Dialectology. — The Field of Yiddish III, 1968*). Disszertációm felsorolja az említett nyelvjárások főbb hangtani vonásait.

A jiddis „kodialektusok” némileg hasonlítanak egy teszthez a szó általánosabb értelmében. A területi változatok képződményei éppen úgy, mint a nyelvnek mint egésznek a formátumai, a rendszerezés lassú járású folyamatának az eredményei. Ennélfogva egy nyelv még szinkron síkon is rendszerek egyazon időben létező rendszereként tűnik fel, nem pedig mint egy tiszta és egyszerű rendszer. De sok pont, amelyet ez a meghatározás magában foglal, még mindig homályos; viszont a nyelvjárások, amelyek meglehetősen későn alakultak ki és az áttekinthetőség már említett fokát érték el, a nyelv és nyelvjárás konfrontációjának sok problémáját világíthatják meg. A jiddis nyelvjárások már előbb is sok sajátos vonással rendelkeztek a hangokat illetően, de csak a XVII. sz. folyamán következett be, hogy a nyelvjárások, mint a mai izoglosszák által felismerhető nyelvi valóság, megmerevedtek. Bizonyos lassú fejlődés azért továbbra is észlelhető volt a nyelvjárásokban. Bőséges bizonyíték van arra is, hogy az alatt az idő alatt, amely a XVII. sz. óta eltelt, sok kis területi vonást adtak fel a jiddis nyelvjárások a nagyobb területi egységek javára. Ezért mondhatjuk, hogy a jiddis nyelvjárások nemcsak a sokféleség kifejezői. Különböző szemszögből nézve, azok határozott irányt példáznak egy kojné felé a regionális konszolidáció közbülső fokán keresztül. Ez a növekvő egyöntetűség teljesen független, és részben megelőzi a nyelv szabványosításának tudatos erőfeszítéseit; de ez ugyanabba az irányba vezet.

A nyelvjárásokkal szorosan összefügg a jiddis szabványosításának problémája. Volt idő, amikor a jiddis szabványosításának a tervét sok nyelvész megbélyegezte, mint a tanár beavatkozását olyan ügyekbe, melyeket a természetre kellene bízni, és ezért méltatlanok a tudományos megfigyelésre. De ez tévedés. Minden nyelv egy kultúra hordozója, de úgy látszik, hogy csak egy szabványosított nyelv válhat a civilizáció hordozójává, és az valóban a nyelvész hatáskörébe tartozik, hogy megtalálja annak a módját, mi az, ami a nyelvnek ilyen jelleget kölcsönözhet. Sok okunk van annak feltételezésére, hogy a szabványosítás a nyelvészet törvényes tárgya, és erre a jiddis is szolgáltat néhány tanulságot.

Az ójiddis korszakban a jiddis irodalom gyarapodásával kifejlődött egy oly irodalmi eszköz, amely kiszolgálta az egész nyelvközösséget, tekintet nélkül a nyelvjárásbeli különbségekre. Legrégibb szakaszaiban két alapvető típust ismerhetünk fel, mindkettő meglehetősen egyszerűsített és mindkettő fejlett stílussal rendelkezik, tehát jelentősen különbözik a beszélt nyelvtől. Az egyiket a bibliai héber és a liturgia szerint, a másikat a középfelnémet lovagi költészet nyelve szerint formálták. Ahogy múlt az idő, a két típus közelebb került egymáshoz és a beszélt jiddishez. Ennek az ún. első irodalmi nyelvnek egy formája sem volt szóbeli közlésre szánva, de írásban a könyvek százaiiban használták egész a XVIII. századig, és bár ez a nyugati típusú beszélt változatokon alapult, a kelet-európai jiddist beszélők által is használatban volt, akik egyre inkább kiemelkedő szerepet játszottak az irodalmi életben.

Amikor azonban a közép-jiddis korszak végén a nyelvközösség súlypontja eltolódott nyugatról a kelet-európai jiddisre, a régi irodalmi eszköz eltűnt, és megjelent a másik irodalmi nyelv. Ez az új nyelvi eszköz a közép- és keleti nyelvjárásokon alapult.

Ez az új köznyelv szintén úgy indult útjára, hogy csakis az írás céljait vette figyelembe. A szerzők megpróbálták elkerülni a nyelvjárási sajátosságokat, hogy minél szélesebb tömegekhez jussanak el. Mégis végül ez a szerény egyezményes képződmény lett kiindulópontja a szabványosításnak mind az írott, mind a beszélt nyelv szintjén. Ezt az átalakulást a kelet-európai zsidó közösségekben végbement mélyreható társadalmi változások okozták, amelyeket végül az ipari forradalom siettetett.

A változások igazi magyarázatát azonban mind ez ideig nem tárta fel teljesen a tudomány. A zsidók elszigeteltségének, valamint a nem zsidó környezet asszimiláló hatásának a megmagyarázásánál rendszerint a „középkori gettó” körülményeire és a „felvilágosodás” eszméire szokás hivatkozni. Csakhogy a zsidók sohasem voltak elszigetelve a külvilágtól teljesen, és ha más bizonyítékunk nem is volna erre, magának a jiddisnek a léte igazolja e tényt. Ha a Közép-Rajna területére érkezett új zsidó bevándorlók el lettek volna szigetelve a környezetüktől, akkor a jiddis német komponensei nem rendelkezhettek volna jelenlegi arányukkal. Nem volt soha olyan korszak sem, amikor a német hatása a koterritoriális jiddisre megszűnt volna. Inkább azt mondhatjuk, hogy az elszigeteltségnek nem az asszimiláció volt az alternatívája, hanem a szeparatizmus, egyfajta különállás. A zsidók önálló kultúrcsoportot alkottak és ez az önállóság a jiddisben is visszatükröződik. Ha nem lett volna meg ez a szeparatizmus,

a zsidókat a németek nyelvileg közvetlen a megérkezésük után elnyelheték, asszimilálhatták volna. Ehelyett azonban egy olyan nyelvkeveredés következett be, amelyben a nem német elemek nagyon kiemelkedő szerepet játszottak.

Azonban a szeptatizmus különböző időpontokban különböző dolgokat jelent és ebben a vonatkozásban a XVIII. századot kell tekintenünk a nagy határkönek.

Ami a XVIII. sz. előtt a zsidókat elkülönítette környezetüktől, az a vallásuk volt, amely fogalmat a legszélesebb értelemben kell felfognunk, úgy, mint a gondolkodásnak és az életmódnak egy bizonyos formáját. Abban az időben a zsidóknak egy „nem vallásos zsidó” alcsoportja egyfajta *contradictio in adiecto* lett volna. Nem mintha a zsidók mentesek lettek volna a világi dolgok iránti érdeklődéstől, azonban rendszerint mindennek volt valami vallási vonatkozása náluk. Ezért a hagyományos jiddis irodalomban még a szórakoztató regény legrangosabb művei is azt célozták, hogy morálisan neveljék a nagyközönséget. Maga a nyelv is visszatükrözi ezt a különleges művelődési tendenciát. A jiddis nyelv elsősorban egy „nem keresztény” közösség nyelvi eszköze volt. Ezért a hagyományos jiddisnek éppúgy, mint a hagyományos hébernek nem volt szüksége bizonyos terminusokra, és nem is voltak meg benne pl. a következő szavak: *megváltó, üdvösség, erény, bűn, eredendő bűn* és hasonlóak, amelyeknek azonban minden „keresztény” nyelvben meg kellett lenniük. De ami még súlyosabban esik a latba, az az a tény, hogy a jiddis közmondások, metaforák, idiómák stb. igen nagy mértékben zsidó vallási terminusokba vannak beágyazva: mint bármilyen más nyelvben, a hagyományos frazeológia a nyelvközösség fogalmi és anyagi világát tükrözi vissza.

Már a XIX. sz. elején is, a kelet-európai zsidóság kezdett eltávolodni attól, amit népközösségnek lehetne nevezni, és a XIX. században egy osztálytársadalom alakját öltötte magára. Ennek volt a következménye, hogy egy erős világi szektor tűnt fel, amelynek a tagjai, összhangban a növekvő nacionalizmus irányzatával Európa nagy részén, a zsidókat külön etnikai csoportnak tekintették, amelynek közös nyelve, útja és történeti tapasztalata van. Az irodalom, a kereskedelem, a nevelési és politikai szervezetek, az iskolarendszerek, amelyek az új kulturális és társadalmi törekvések eredményeképpen keletkeztek, nagymértékben elütöltek a régi rendszer vallásilag színezett eszméitől és viselkedési módjaitól. Néha teljesen ellentétesek voltak a zsidó hagyományokkal. Azonban egyidejűleg a hagyományos szektor is tovább létezett, tehát nem volt teljes törés a folytonosságban, hanem inkább egymás mellett élt két, kulturálisan differenciált világ.

Könnyű belátni, hogy mennyire kitágult a nyelv látóköre a világi szektor kiegészülésével. Az új fogalmak tömege miatt új szavakra volt szükség, és érdemes megvizsgálni, hogy a szókincs melyik részét kölcsönözte a nyelv kívülről és melyiket úgy, hogy felhasználta az érvényes szóképzési eszközöket.

Az új körülményeknek megfelelően nagy változások mentek végbe a jiddis frazeológiájában is. Régi és új elemek keverednek benne, melyeket ki-ki a maga gondolkodásmódja szerint használ fel.

A zsidó közösség társadalmi változásának másik következménye az volt, hogy erős mozgalom indult egy szabványosított jiddis, illetve az irodalmi jiddis megteremtése érdekében. Először műveltebb emberek próbálkoztak azzal, hogy „irodalmi nyelvet” beszéljenek, csak hogy kiejtésük megőrizte a helyi jiddis sajátosságait. Az utolsó fél évszázadban mégis kialakult egy ilyen szabványosított beszélt irodalmi nyelv, melynek alapját a litván zsidók nyelve képezi, de amelyhez nagymértékben hozzájárult az Észak-Amerikai Egyesült Államokban élő zsidóság nyelvművelő tevékenysége is.

Bár a jiddis őseinek kérdése még nem nyert végleges tisztázást, a germán alapot, eredetet nem tartjuk kétségesnek. Általános vélemény szerint a német komponens az egész szókincs 70—75 százalékát, a héber-arámi 15—20 százalékát, a szláv 10—15 százalékát teszi ki. Ezenkívül számolni kell egy igen kis számú román elemmel is.

Egyébként eléggé nyitott kérdés még ma is, hogy a jiddis komponensei milyen arányban vesznek részt a nyelv egészében. Nem tisztázódott még, hogy tulajdonképpen min is alapszik az alkotóelemek statisztikája. Tudnunk kellene, mit kell megszámlálni. Vajon elég, ha csak az alapszókat számoljuk meg vagy bele kell értenünk a prefixumokat és szuffixumokat is? Az előbbi esetben *balebátishkayt* 'háztartás', '(a gazdaság) rendszere' és *balebáteven* 'gazdálkodik' a héber komponenshez tartozik; de *-ishkayt* a főnévben és *-(e)n* az igében a német komponensből származott, és *-ev-* az igében a szláv komponensből, és a szuffixumok még nagyon produktívak. Ezzel kapcsolatban egy másik kérdés is felmerül: egy bizonyos adatnak csak a létezését kell figyelembe venni vagy az előfordulásának a gyakoriságát is? Akkor mit szólnunk azon esetek százalékaihoz, amelyekben a külső vagy belső forma különböző. *Akhberosh* 'gazember' két héber szóból van összetéve: 'egér' és 'fej', de ez az összetétel csak a jiddisben van meg, és mint A. Landau bebizonyította, egy német szleng kifejezés volt a modellje, mely most már elavult: *Maus(e) kopf* 'egérfej(ü)', vö. héber *echbar* 'egér'. Az *áynnemen* emlékeztet a mai német *einnehmen*-re, és jelenleg van is benne valami a jelentéséből, de megvan benne a szláv 'lecsillapít' (pl. egy gyereket) jelentése is.

Hogy elkerüljük a nyelvnek mint egésznek a torzulását, meg kell említeni, hogy a szókincs eredetének a vizsgálata csak egyik módját alkotja a nyelvi tények vizsgálatának. Diakronia szempontjából igen érdekes annak az ismerete, hogy a következő három felkiáltás közül: „*riboyne shel oylem!*” 'Világ ura!', „*gotenyu!*” 'drága istenem!' és „*got mainer!*” 'istenem' az első a héber komponenshez, a harmadik pedig a német komponenshez tartozik, míg a második a német alapszó és a szláv képző keverékének az eredménye. Szinkron szinten azonban az összes alkotóelemeket a nyelvi rendszeren belül fonematikai, morfológiai és stilisztikai érdemük szerint értékelik, tekintet nélkül eredetükre. A jiddisben mint nyelvrendszerben a *shvarts* 'fekete' nem „kevésbé jiddis”, mint a *grin* 'zöld' vagy *royt* 'piros'. csak azért, mert ugyanez az alak előfordul a mai német *schwarz* szóban is. sem az egyes számú *balebós* 'házigazda' nem tekinthető „inkább jiddisnek”, mint a többes számú *balebatim*, mivel az utóbbi kiejtésére nézve közelebb áll a klasszikus héber hasonmásához. A strukturalista nyelvészek

szerint egyes nyelvi tények hasonló vagy azonos formában jelen lehetnek több rendszerben egyidejűleg, és ez éppen a rendszer lényege.

Mi célkitűzésünknek megfelelően csak a szláv elemek hatásával foglalkozunk részletesebben e dolgozatban. A szláv hatás főleg a jiddis szókincsében érződik, de tagadhatatlanul megvan a fonológiában, alaktanban és mondattanban egyaránt.

Munkánk *Fonológia* c. fejezete a magánhangzók, mássalhangzók, az intonáció és hangsúly problémáival foglalkozik. Úgy látszik, a jiddis általában nem ismer olyan nyílt—zárt vagy rövid—hosszú hangtani megkülönböztetést a magánhangzóknál, mint a középelnémet a-â, e-ê, i-î, o-ô, u-û, a-ae, ö-oe, ü-iu sablon. A magánhangzók kvantitásbeli különbsége az északkeleti (Litvánia és Beloruszija dialektusa) és a délkeleti (Ukrajna, Románia) jiddis dialektus jó részében küszöbölődött ki és a szláv befolyás kézenfekvőnek látszik. Érdekes azonban, hogy Litvánia területén megvan a magánhangzók kvantitásbeli különbsége, míg a litván jiddisben — mint említettük — ez nincs meg, sőt a középjiddisben is van kvantitás, holott a koterritoriális lengyelben nincs.

Persze ezzel szemben az is igaz, hogy a belorusz jiddisben sincs kvantitásbeli különbség, mint ahogyan kiküszöbölődött az a belorusz nyelvből is. Mennyiségi különbséget csakis a déli nyelvjárásban és csakis a következő három magánhangzóra vonatkozóan találunk: a-a, i-î, u-û.

Szláv hatás a jiddisben a delabializáció is. Az oroszban és a többi szláv nyelvben (pl. az ukránban) szinte alig van meg a labializált eu, ö, ü hang, mint a németben. Ezek a hangok hiányzanak a mai jiddisből is, a legtöbb esetben ej, e, illetve i(y) helyettesíti őket. Általános vélemény szerint a XVI. század végén kezdődött el a jiddisben a delabializáció.

A jiddis magánhangzóknak szláv értékük van, azaz mindig nyitottak: -e- mindig (ɛ), -o- mindig (ɔ) jellegzetesen nem-germán akusztikai effektus; a középelnémet rövid -i- és a régi jiddis -u- (kfn u, o) a déli nyelvjárásokban y(i)-nek kiejtve, azzal az értékkel, amellyel a hang inkább az ukránban és a lengyelben rendelkezik, mint az oroszban, azaz egy bizonyos e-szerű effektussal.

A belorusz jiddisben a pretonális o átalakulását a-vá a koterritoriális szláv nyelvnek tulajdonítják. Pl. akórst < okorst (nyomatékosító partikula a felszólító mód után); chalile < cholile „isten ments”.

A déli nyelvjárás o > u változását (északi: dos, vos, déli: dus, vuś „az, amely”) egyöntetűen a szláv befolyásnak tulajdonítják a kutatók azon az alapon, hogy a lengyel o (< szláv o) kiejtése (u).

A lengyel nazálisok: ɛ, ɶ a jiddisben úgy maradnak meg, hogy regresszív asszimiláció következtében labiális mássalhangzó előtt „m”, más mássalhangzó előtt pedig „n” betoldást kapnak. Az [a] magánhangzós elemét e vagy o, az [e] magánhangzós elemét az e hang adja vissza: jiddis demb < lengy. dąb, jiddis trombi < lengy. trąba, j. pempik < lengy. pępek, j. lonke < lengy. łąka stb.

Az egyetlen új magánhangzó, amellyel a szláv hozzájárult a jiddishez, az ukrán típusú „y” átvétele, legalábbis a déli, de valószínűleg az északi változatban is.

A jiddis mássalhangzórendszer történetében a legjelentősebb változások egyike kétségtelenül a palatalizálódás jelensége. Ez a lengyelből és a keleti szláv nyelvekből való kölcsönzések hatása és főleg a következő mássalhangzókat érintette: l, n, d, t, z, s, ts.

A zöngétlen hangok hehezet nélküliek, ugyanúgy, mint a szlávban, ellentétben a német gyakorlattal. Ezzel függ össze a jiddisben a zöngés és zöngétlen mássalhangzó párok kialakulása bizonyára szláv hatásra.

A szláv szavak hatására jelent meg a jiddisben számtalan szóban két új susogó hang: 1. ž, amely zöngés párja az š réshangnak (saše, saže) és 2. az affrikáta č (choč, mučen stb.) Ugyancsak új fonémaként jelentkeznek a jiddisben a szláv hatására a következő hangok: šč, dž, dz és a kemény „l” (žabe „béka”, kačke „kacsa”, blondzen „megzavarodik”, ščur „patkány”, lonke „rét” stb.).

Egyes nyelvjárásokban eltűnt a kezdő h, vagy ellenkezőleg: zöngés laríngális mássalhangzó keletkezett a helyén (ʔ), amely a zöngétlen ch réshangnak lett a párja.

További szláv hatás magyarázza azt a tényt, hogy a ch-t és s-t egyaránt használják most kezdeti helyzetben. A ch-val kezdődő szavak többsége vagy szláv eredetű (chajn „megfog”, chvalje „int”) vagy görög eredetű nemzetközi szavak, amelyek az oroszra át kerültek a jiddisbe (charakter, chronologje) vagy [h], illetve [h] betűvel kezdődő héber szavak. Hasonlóképpen minden s-szel kezdődő szó szláv vagy héber, lévén a német kezdő s vagy š (šlecht „rossz”, špet „késő”) vagy z (zogn „mond”, zelner „katoná”).

Egyes jiddis nyelvjárásokban (pl. a litván-beloruszban váltakoznak a susogó és sziszegő mássalhangzók: š s, ž z, č c és fordítva. A sziszegő és susogó hangok összekeveredése szerkezetileg analóg a lengyel nyelv mazóviai tájszólásának sémájával, de a területi szétválás itt teljes: a lengyel „mazurzenie” területein a jiddisnél nem találjuk a kettő összecserélését, ahol pedig a jiddis összecseréli (vagy nemrég összecserélte), a szláv (és balti) nyelvek éppen megőrzik. Ennek magyarázatát Uriel Weinreich a következőkben látja:

A régi zsidó bevándorlók, mondjuk a XV. századig, Nyugat-Németországból érkeztek Lengyelországba... A tájszólási lengyel mazurzenie hatása alatt a sziszegő és susogó hangok közötti minden kezdetleges ellentét megszűnt... A következő vándorlásokban a jiddisnek ezt a tájszólását elvitték Litvániába és Belorussziába. Időközben a lengyelországi zsidóságot teljesen feltöltötte a Németországból jövő bevándorlás a XV. sz. végén és a XVI. sz. elején. Ez alkalommal a Bajorországból és Ausztriából jövő új bevándorlók az s és š csoportok éles ellentétét hozták magukkal. Ekkor a zsidó közösségek már nagyobbak, tömörebbek és valószínűleg nyelvészetiileg is önállóbbak voltak. E feltevés szerint a zsidók és nem-zsidók érintkezésében a szláv nyelvjárás a mazurzenie jelleggel most már helyet adott a köznyelvi lengyelnek, amelyben ez a jelleg nincsen meg. Ilyenképpen tehát az új hullámot a mazurzenie nem érintette; az s-š különbség megmaradt a jiddisben és a XX. sz. Lengyelországának zsidósága a fonémák két sorozatát örökölte.

Amikor a jiddis különböző szláv nyelvekből szlavizmusokat vett át, rendszerint megőrizte lényegében azt a kiejtést, amely kiejtéssel ezek a szavak az átadó nyelvben rendelkeztek. A hangsúlytalan magánhangzók bizonyos változásokon estek át, amelyeket e munka részletesen ismertet.

Minél közelebb vagyunk a mához, annál erősebben érezhető a szláv fonetika hatása a jiddisben, mégpedig nemcsak a szlavizmusokban, hanem a germanizmusokban és hebraizmusokban is.

Egy sor fonetikai jelenség (a magánhangzók diftongizálása, a hangsúlyos *a* átmenete *o*-ba, a magánhangzó kiesése vagy megmaradása az infinitívusz utolsó zárt szótagjában, a szlavizmusokban a magánhangzók hangsúlyozása, redukciója s i. t.) magyarázatát az dönti el, hogy régebbi vagy újabb kölcsönzésekről van-e szó. A kölcsönzők régebbi rétegére jobban hatottak azok a fonetikai törvényszerűségek, amelyek a zsidóknál még akkor alakultak ki, amikor még nem emigráltak a keleti szláv országokba, a kölcsönzők újabb rétege pedig már az újabb nyelvi környezet fonetikai tulajdonságainak a hatására alakult ki, amikor is az újabb fonetikai törvényszerűségek megszüntették a régieket.

A kutatók általában szláv befolyást látnak a jellegzetes jiddis intonációban, különösen a kérdő és felkiáltó mondatokban, amelyeket a hangmagasság esése és emelkedése, és az utolsó magánhangzók meghosszabbodása jellemez, mint a lengyelben. Uriel Weinreich nem osztja ezt a véleményt, de utal a jiddis intonációs leírásának még kezdetleges állapotára. A hangsúlyra vonatkozóan *Roman Jakobson* véleményét ismerteti a dolgozat. Érdekes azoknak a szláv kölcsönzéseknek jelentős száma, amelyeknél az eredeti hangsúly hátratulódik az utolsóelőtti vagy az azelőtti szótagra; ez valószínűleg a német „tőhangsúly” nyomát mutatja: *chóće* „noha”, ukr., белор. *choćá*; smétene „aludttej”, szláv smetána; *lópete* „lapát”, szláv *lopáta*; *kéšene* „zseb”, ukr. *kešená*.

Alaktan c. fejezetünkben áttekintést nyújtunk a szlávból történő morfológiai kölcsönzésekről (főnév, melléknév, határozószó, ige, kicsinyítő és nagyító képzők, a szláv igeaspektusok hatása a jiddisre, prefixummal és szuffixummal képzett Aktionsart-ok, aspektus a jiddisben).

Ezek a kölcsönzések két kategóriára oszthatók. Az elsőbe a képzők tartoznak, amelyeket a nem-szláv eredetű tövekkel használnak. A második kategóriába pedig azok a jiddis szavak tartoznak, amelyekben szláv morfológiai jelenségeket utánoztak. Ennek következménye, hogy sok külső formájában német vagy német-héber, de strukturálisan szláv. A jiddis tökéletes integrációját mutatja a három (héber, német, szláv) fő elemnek: *šlimazalnik* „szerencsétlen flótás” főnévben egy német-héber összetétel található: „*šlimazl*” < német *schlimm* „rossz”, < héber *mazl* (mazzal „szerencse”) és ehhez járul a szláv főnévképző: -nik.

Az egyetlen főnévi előképző, amely bekerült a jiddisbe, a *bez-*, német -los, magyar -talan, -telen. Pl.: szláv *bezbušnik* „szemérmetlen személy” (vö. or. *bezbožnik* „istentelen” < bog „isten” és héber tő: *buše* < héber *bušah* „szégyen”).

A leggyakoribb szláv utóképzők a jiddisben a következők: -nik (-nitse), (j)ak, njak (-acke), -ač, -ke, -inke, -cik, -(u)nju, -(i)nju, -stve, -ck. Né-

hány példa: drajvajbernik „akinek három felesége van”, pustjak „semmi-rekellő”, jungač „fiatal fickó”, šusterke „suszter felesége”, avromke „Ábris”, tatinke „apuci” stb.

Szláv melléknévi végzések kevésbé általánosak, de egyáltalán nem ritkák: -ske(r), -evate(r), -inke(r), -ičke (r), -cik, pl. klejnčik „nagyon kicsi”, šejninke „(kicsi és) csinos”, altička „kedves és öreg”.

Néha a szláv kicsinyítőképző hozzájárulásával képzik a határozószót: štilickerhejt „egészen csendesen”.

Ami az igét illeti, közvetlen szláv átvétel kevés van: az -eve- képző (szláv -eva-, -ova-, -uva) használata elég gyakori: žaleven „sajnál”, vö. or. žalovat, rateven „megvéd”, vö. lengy. ratować (< német retten).

Viszonylag nagy azonban azon igéknek a száma, amelyek különböző módokon szláv mintát követnek. Főleg a következő négy változattal találkozunk: 1. szláv prefixum + szláv tő, 2. német prefixum + szláv tő, 3. szláv prefixum + német tő, és végül 4. német prefixum + német tő, mely utóbiban azonban a jelentésárnyalat szláv.

Egyes jiddis igei prefixumok jelentése azonossá lesz egyes szláv igei prefixumokkal, és szemantikailag ekvivalens tövekkel kapcsolódnak, miközben olyan igéket képeznek, amelyek pontosan visszaadják a szláv mintákat. Néhány esetben az eredmény ekvivalens és azonos egy adott német formációval is, úgyhogy a jiddis igen pontos származása csakis nyelvészeti adatok alapján nem állapítható meg.

A szláv befolyás kétségtelen jelenlétére példák:

jiddis on-, = szl. na-, j. ojs-, = szl. vy-, j. iber-, = szl. pere-, pre-, prze-, j. fa(r)-, = szl. za-, j. tsu-, = or. pri-, ukr. pry-, lengy. przy- „egy kevésbé”, j. tse(r)-, = szl. roz-, raz- stb. Példák: onarbetn zich „fáradtra dolgozza magát”, (vö. lengy. napracować się), iberbejtn zich „egymásnak megbocsát”, vö. lengy. przeprosić się, tsukemen (zich) „egy kicsit megfésülködik”, lengy. przyczesać (się) stb.

A kicsinyítő forma szeretetét általában a jiddis a szlávól vette át: buch-bichl-bichðle „könyv”. A kétszeres kicsinyítés a németből hiányzik.

Rendszeres, szabályos „augmentatív” alak a jiddisben nincs, de található (csakis a főnév és melléknév többesében) néhány nyom, amely hasonló a szláv gyakorlathoz: gantsene teg „egész nap”, langene vochn „hosszú hetek”, ahol az -ene fokozódó, növelő értelmű, vö. ukr. zdorovyj „egészséges”, zdorovenyj „igen egészséges”, sil’nyj „erős”, sylennyj „nagyon erős”; hasonlóképpen főneveknél: ojgenes (< ojgn) „nagy szemek”, fisenes (fis) „nagy lábak” stb.*

A szláv kölcsönzések morfológiai eljárása nem vet fel különösebb problémát; a nyelvtani nem megmarad eredeti formájában, ha nem is mindig; a szláv szavak többese többnyire -s, -es: plejtse-plejttes „váll(ak)” (lengy. plecy); horb-horbes „pup(ok)”, ukrán horby; bikes „bikák”. Lehet,

* Az augmentatív -en suffixumot megtaláljuk az igéknél is, de itt ez a suffixum közép-felnémet eredetű. Vö. kfn: klagenen, redenem, regenem — itt az ismétlődés jut kifejezésre. A héber gyökökben: hargenen, paskenen ugyanezzel a jelenséggel állunk szemben. A jiddisben azonban kifejlődött a nagyítás és erősítés árnyalata is. Pl.: chropn (szl. chrapet) „horkolni”, de: chropenen „erősen horkol”. Ez már nem német minta, hanem szláv hatás, ahol nyelvjárásokban az -an- képző szintén a cselekvés intenzitására utal: tolk-an-ut „erősen lök”. (L. J. Joffe, Der slavišer element in jiddiš, Yivo-bleter. 1935.)

hogy ez a többes -s annak a héber gyakorlatnak a kiterjesztése, amely az -ah (> jid.-e) főnevek többesét -oth-tal képezi (> jidd.-es).

A szláv eredetű igéket úgy ragozzák, mint más (nem-szláv) igéket, azaz a tő -n, végződést kap az infinitívusban, -(e)t végződést a part. perfektumban és általában -e- van a végzések előtt, ellentétben a német eredetű szavakkal: er šloft (šlofn „alszik”), de: er blondzet [blondž(e)n, lengy. blądzić „tévelyeg”). Kivétel: chapn, er chapt; elfog.

A jiddis ige sok esetben aspektus szerint fejlődött: egy perfektum és imperfektum szemlélet szerint, pontosan úgy, mint a szláv ige. Pl.: *ich hob gešribn* „írtam” (imperfektum) — *ich hob ongesribn* „leírtam, megírtam, befejeztem az írást (perfektum), vö. lengy. pisać, napisać, or. pisat, napisaf; ven er hot gehaltn is tsešnajdn dos brojt, iz im arjosgefaln dos meser fun hant” amikor vágta fel a kenyeret, kiesett a kés a kezéből (folyamatos szemlélet). Ven er hot tsešnitn dos brojt, iz im arjosgefaln dos meser fun hant „amikor felvágta a kenyeret, kiesett a kés a kezéből” (befejezett szemlélet):

Aspektusszerű szemlélet jut kifejezésre a következő mondatokban is: *ich tu* (vagy: *gib*) a šrajb „írok egy pillanatig, egy kicsit, egyet”, *ich fleg šrajbn* „szoktam írni”, *ich halt in šrajbn* „éppen írok”, *ich halt in ejn šrajbn*” (egy ideje) kitartóan írok. A legelőször idézett példám (*gesribn-ongesribn*) és ez utóbbi példában kifejezésre jutó aspektoid szemlélet a nyugatjiddisben nincs meg. Jogosulnak tűnik tehát az a feltevés, hogy a szlávoknak része volt a jiddis aspektus kategóriáinak a kifejlesztésében.

Az aspektológia szigorúan elkülöníti egymástól az aspektusokat és az ún. Aktionsartokat (cselekvésmódokat), mely utóbbiak az igék egy bizonyos szemantikai (részben szóképző) csoportjait alkotják. E csoportok mindegyikére jellemző a cselekvés lefolyásának valamilyen közös vonása. Az egyik csoportba pl. olyan igék tartoznak, amelyek állapotot fejeznek ki, egy másikba viszont olyanok, amelyek a cselekvés eredményét vagy elkezdését stb. juttatják kifejezésre. Az Aktionsartok különböző aspektusokat fejezhetnek ki, kifejezhetik tehát azt is, hogy a cselekvéshez milyen a viszonya a beszélőnek, hogy folyamatában vagy egészében szemléli-e a beszélő a cselekvést, az összefüggés köztük szoros, de a kettő mégsem ugyanaz. Az Aktionsartok a valóságnak 1—1 más oldalát mutatják be (írni-átírni-leírni stb.), míg az aspektusok ugyanazt a cselekvést fejezik ki egy ige két alakjával, ahol a cselekvés konstans, csak a róla való szemlélet változó (pl. orosz *otkryvat’-otkryt’* „kinyit”).

A jiddisben is elkülönülnek egyes igecsoportok, amelyekre az a jellemző, hogy 1—1 deverbális főnévből, egy határozatlan névelőből meg egy segédigéből állanak, nevezhetnénk szószerkezetnek is őket és ezek sok olyan jelentésmozzanat hordozói, amelyeket Aktionsartoknak, illetve aspektusoknak szoktunk nevezni. Példák: a *šprung ton* „ugrani” (vö. *špringen*), a *drimel chapn* „szundikálni”, a *štarb machn* „meghal” (vö. or. *prygat’* — *prygnuť*, *umirať* — *umereť* stb.) Ezekben az esetekben az igepárok második tagja általában ekvivalens egy szláv befejezett szemlélettel, néha a pillanatnyi-mozzanatos vagy egyszeri cselekvést kifejező Aktionsartokkal.

Az aspektusképzésben — mint a szláv nyelvekben — részt vesznek a prefixumok és szuffixumok is.

A fentiek ellenére a kettős szemlélet egyelőre nincs még meg a jiddis igék többségénél. Az említett szó szerkezetek pedig lényegesen nem különböznek az ilyen német formációktól, mint: einen Fall tun „leesni”, einen Schluck tun „egyet iszik”, einen Schritt tun „egyet lép”. Mégsem túlzás, ha azt állítjuk, és az állításunkban megerősítenek bennünket a szovjet jiddis sajtó és könyvkiadás legújabb termékei, hogy az igeaspektus-kategória éppen a szláv nyelvek hatására a jiddisben kialakulóban van, ami a nyelvi együttélés természetes következménye.

Mondattan c. fejezetünk a jiddis alárendelő kötőszóival, a közvetlenül kölcsönzött szláv partikulákkal, a német eredetű, de szláv jelentésbeli színezetű partikulákkal, a szórenddel, a kettős tagadással, a feltételes móddal és egyéb mondattani sajátosságokkal foglalkozik.

A jiddisbe került szláv alárendelő kötőszók közül a legrégebb a *chotše* (*chotš*) „bár”. Vö. lengy. *choć*, ukrán *choč*, orosz *chotja*. Megvan már a XVII. századtól kezdve és igen gyakran használják a mai jiddisben is, mind a beszélt, mind az irodalmi nyelvben.

A XVIII. sz.-tól kezdve a szláv nyelvekből kölcsönzött kötőszók száma és fajsúlya nagyon megnő: *abi* „feltéve, hogy”, *tsi* „vajon”, *az* „úgyhogy; sőt”, *vedlik* „amennyire; szerint”, *chibe* „hacsak” *jakbi* „állítólag” stb. (vö. ukr. *aby*, lengy. *czy*, lengy. *aż*, lengy. *według*, lengy. *chyba*, lengy. *jakoby*). Egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert a tükörfordítások, amelyeket a szláv kötőszók morfológiai mintájára képeztek. Az *effajta* kötőszók egyik érdekes példája a jiddis *vos*, amely a XVIII. sz. végén szorítja ki a régi német többjelentésű kötőszót, a *daz*-t. A *vos* kötőszó a *vos* kérdőnévmás homonimája (vö. *ufn was*) és kötőszó funkcióját a jiddisben a sokjelentésű szláv alárendelő kötőszó, a *čto* hatására szerezte meg, amely alakjára nézve egybeesett a kérdő és vonatkozó névmással: ukr. *ščo*, белор. *što*, orosz *čto*. Szláv tükörfordítások a következő összetett kötőszók: *ništ gekukt deruf*, *vos* „annak ellenére, hogy” (vö. or. *nesmotrja na to, čto*), *in der tsait vos* „akkor, amikor” (vö. or. *v to vremja, kak*) stb. E tükörfordítások azért jöhettek létre, mert az említett összetett kötőszókban a *čto* kivételével a többi elem még nem absztrahálódott eléggé, ezért a jiddisül beszélők, akiknek jelentős tömege a szláv nyelveket is ismerte, a többi elemet egyszerűen lefordították a jiddis lexikai eszközeivel.

Német eredetű, de szláv jelentésbeli színezetű, idiomatikus partikulák a következők: *tsu* (szl. *po*), *noch* (szl. *za*), *epes* (or. *čto-to*), *mit* (szl. *s + esz* -közhatározói eset, *draj mit a halbn ~ tri s polovinoj* „három és fél”), *šojn* „már” szláv formájú időkifejezésekben fordul elő: *šojn nito azelche lajt*; ukr. *nema vže takych ludyj* „ilyen emberek már nincsenek”, *vos* „mi” közép fokkal szláv használatnak felel meg: *vos mer* (alts *bczer*); orosz *čem bolše, biz* „-ig” igéknél a tagadó forma járul hozzá, mint a szlávban (orosz *poka ... ne*): *biz mešijech vet nit kumen* „míg eljön a Messiás”, orosz: *poka Messija ne pridot*.

A jiddis szórend a szlávhoz és nem a némethez hasonló; az állítmány és a tárgy követi az igét: *ich vel šrajbn a brif* „egy levelet akarok írni”. Az

ige a jelzői és egyéb alárendelt mondatoknak nem a végére kerül: di lender, vi ich bin gevén „az országok, amelyekben (ahol) voltam”, német: wo ich gewesen bin. A szláv befolyás mellett döntő érv az, hogy a nyugatjiddis megtartotta a német szórendet, a keletjiddisre viszont hatott a szláv, ezért ott a szórend a szláv szórenddel mutat fel hasonlóságot.

Ugyancsak a szlávokkal való érintkezésnek tulajdonítható a jiddisben a jelző helyének nagyobb mozgékonyasága. Pl. a jiddisben a jelző állhat a jelzett szó után is, ilyenkor rendszerint érzelmi színezetű értelmet nyer: dos land dos farbotene „a tiltott ország”, ünnepélyesebb, mint így: dos farbotene land (vö. dorogoj moj drug!).

Az a tény, hogy a jiddis alárendelt mondatban az állítmány helye ugyanaz, mint a főmondatban, a szláv helyzetre emlékeztet.

A visszaható névmás helye a jiddisben az ige infinitivusza után van, ha ez a mondat alanya: kamen zich, vö. lengy. czesac się, de a németben: sich kämnen. Az északkeleti jiddis (Litvánia, Lettország, Belorusszija) egyes változataiban a tagadó „nit” megelőzi a felszólító módot: *nit freg* „ne kérdezz”, vö. belor. *nie pytaj*, míg németül: *frage nicht!* Mindkét esetben lehetséges a szláv hatás.

A jiddis úgy használja a kettős tagadást, mint a szláv, ti. a tagadó határozószót követi nit, ništ: nit kejn „egy sem”, nit kejn mol „soha”, nit... kejner „senki”, (nit)... gornit „semmi”; pl. er iz kenmol nit gevén in roim „még sohasem volt Rómában”; vö. or. nikogda... ne, nikto... ne, ničego... ne stb.

A kettőnél többszörös tagadás szintén szláv eredetű vonás lehet a jiddisben, vö. jid.: kejner hot zich gornit nit getracht, lengy.: nikt sobie nic nie myslil.

A jiddis feltételes mód (zoln, német sollen, plusz infinitivusz) gyakran megfelel pontosan a szláv kötőmódnak (múlt idő „by”-vel), különösen a tagadó alakkal az ilyen kifejezésekben, mint: ver (vos, vu, ven) es zol nit zajn „bárki (bármi, bárhol, bármikor) legyen is az”; orosz: kto by to ni bylo.

Szláv hatásra vezethetők vissza még egyéb mondattani sajátosságok is, pl. az összehasonlítás módja, a jelzői mellékmondatban egy tipikusan semita szerkezetnek látszó forma, amely azonban megvan az ukránban is: der menč, vos ich hob im gezen „az ember, akit én láttam”, az ukránban: čolovik, kotrogo ja vidiv, a ragozott melléknév predikatív használatának speciális értéke: ich bin krank „beteg vagyok (most”, de: ich bin a kranker „beteg vagyok” azaz: beteg ember), az igék ismétlése az infinitivusz hozzáadásával kiemelés, hangsúlyozás céljából, a visszaható igék megnövekedett használata tsevejnen zich „sírva fakad”, vö. lengy. rozplakać się, ontrinken zich „teleissza magát”, vö. lengy. napić się stb. Ugyancsak szláv hatás a számnevekkel kapcsolatban a „körülbelül”, „megközelítően”, „nagyjából” kifejezése, pl. „ov der 174-er zait halt ošerl, vos iz šojn alt a jor draitsen, allain a rede” ~ Oserl, aki kb. 13 éves...”. Vö. or.: ich bylo čelovek sorok „kb. 40-en voltak”. A nyugatjiddisben ilyen szerkezet nincs, a szláv hatás tehát nyilvánvaló.

Szókincs címen munkánk a következő problémákat vizsgálja meg:

Szláv jövevényszavak a jiddisben. — Mit kell szlavizmuson értenünk a jiddisben? — Honnan merítette a jiddis a nemzetközi műszavait? — Szlavizmusok és társadalmi differenciálódás a jiddisben. — A szlavizmusok funkciója a jiddisben. — A szlavizmusok csoportosítása. — A beszélt jiddis szlavizmusai. — A szóképzés néhány módja a jiddisben. — Keverékszavak, az átvétel mechanizmusa. — Népi etimológiázás. — A szláv kölcsönszók fonológiai és nyelvtani beilleszkedése a jiddisbe. — Szemantikai párhuzamok. — Folklorisztikus és etnográfiai párhuzamok. — Ének, zene, tánc. — Népmesék. — Közmondások és szólásmondások. — Szokások, néphit; népi orvoslás. — Főzési szokások. — Öltözet. — Vallási építkezés. — A jiddis területi konszolidációja. — A szláv befolyás földrajzi aspektusa. — Szláv elemek a magyarországi jiddisben.

Minden nép nyelve és történelme szoros összefüggést mutat fel. A távoli századokban elviharzott események, a nagy sorsfordulatok és kataklizmák, mint geológiai közetrétegek rakódnak le a nyelv szókincsében és belső mechanizmusában. A nyelv, mint érzékeny precíziós műszer, hűségesen feljegyzí ezeket az eseményeket és megőrzi késői nemzedékek számára.

Disszertációnk — mint említettük — elsősorban a jiddis szókincsének szláv elemeit vizsgálja, a nyelvi kölcsönhatás szempontjából figyelembe véve azonban az extralingvisztikus tényezőket is. A szubsztratum problémájával kapcsolatban szólnak az ún. Knaani elméletről, amely még nem tekinthető elég megalapozottnak. Vizsgáljuk, hogy még az askenázi zsidók emigrációja előtt délről vagy keletről szláv területre érkezett zsidók anyanyelve mi lehetett. Mindaddig, amíg a jiddis azonos volt azzal, ami később a nyugatjiddissé lett, két zsidó nyelv létezett — az egyik túlnyomórészt szláv, a másik pedig egy túlnyomórészt német alapú nyelv volt.

A jiddis és a szláv nyelvek érintkezésének társadalmi és gazdasági feltételei a XVI. sz.-ban teremtődtek meg. Ekkor kezdenek a zsidók tömegesen bérléssel foglalkozni, figyelmük a belső kereskedelem felé irányul, ami városokban és falvakban egyaránt nagy kompakt zsidótömegek koncentrálásához vezetett. A zsidók megtartják különállásukat, nem asszimilálódnak és ez elősegítette a jiddis nyelv kialakulását. Másrészt azonban az a gazdasági fordulat, amely a zsidó bérlőt és kereskedőt a város és falu, az uraság és paraszt közvetítőjévé tette, ugyanakkor megteremtette a jiddis és a szláv nyelvek érintkezésének szükséges előfeltételeit.

Maga a valóság, a reális élet nyújtotta a szláv elemeket a jiddisnek. Mivel pedig a társadalom különböző osztályokra bomlott, a szláv elemek bizonyos mértékig ezt is visszatükrözik. Főleg XVI—XVIII. századbéli responsumokat tanulmányoztunk át abból a célból, hogy megállapíthassuk, melyek azok a szláv nyelvi rétegek, amelyek meghonosodnak a jiddisben. Minden okunk megvan annak a feltételezésére, hogy a beszélt jiddis bizonyára sokkal több szláv elemet tartalmazott, mint az írott források. A jiddisbe hatolt szláv szókincszet egyes írók (Markuze, Levin stb.) műveinek elemzésével is illusztráljuk.

A szláv szavakat nem tekintik mindig a jiddis szókincs egyenrangú tagjainak. Puristák szembeszálltak a túlzásokkal („Di dérevies pachnen mit a prijatnem zapachu”), és a harc eredménye az lett, hogy a szláv köl-

csönszók tekintélyes rétege gyökeret vert a jiddisben (az egész szókincs mintegy 10—15 százaléká).

Nemcsak a szláv nyelvekből vett szavakat tekintjük a jiddisben szlavizmusoknak, hanem a szláv nyelvek közvetítésével más nyelvekből kölcsönzött szavak is e kategóriába tartoznak.

A nemzetközi szavak nagy része az oroszból került a jiddisbe.

Dolgozatunk foglalkozik még a többszörös kölcsönzés problémájával és a helytelenül szlavizmusoknak minősített kölcsönzésekkel (pl. a *grenets* szó a jiddisben nem szlavizmus).

A környező szláv népességgel valamennyi zsidó osztálynak megvolt a kapcsolata, de az egyes társadalmi rétegek nyelvében meglévő szlavizmusok igen különbözőek, ezek tartalma az egyes rétegek életkörülményeitől függ, továbbá azon szláv társadalmi köröktől, amelyekkel a zsidók érintkezésben voltak. A munkások, kézművesek, iparosok, kispolgárok nyelvében levő szlavizmusok olyan fogalmakat tartalmaznak, amelyek náluk és a parasztnál, munkásoknál és a környező szláv országok kispolgárainál közösek voltak, mint a gazdasági együttélés eredménye. A zsidó kizsákmányoló osztályok és a zsidó kispolgári értelmiség nyelvében meglévő szlavizmusok többnyire más jellegűek. Ez utóbbi társadalmi réteg inkább a várossal érintkezik, mint a faluval, ők szlavizmusait általában a városlakók és nem a falusiak nyelvéből merítik. A ruszifikálódott zsidó burzsoázia nyelvét nagyszerűen szemléltetik *Šolem Alejchem* művei.

A szlavizmusok funkciójáról sokat vitatkoznak a jiddisisták. Funkciójuknak csak egy bizonyos területre való korlátozása nem indokolt. A szlavizmusok a jiddis szerves részét képezik és a legkülönbözőbb természetű jelenségek, érzelmek és képzetek, az emberi és társadalmi élet különböző területeinek a jelölésére egyaránt alkalmasak.

A szlavizmusokat különbözőképpen csoportosítják. *M. Šulman* 8 csoportra osztja őket, melyek a következők: lakás, mezőgazdaság, kereskedelem, ipar, az ember fizikai és szellemi tulajdonságai, a társadalmi élet szlavizmusai, általános érzélem-világ és az előbbi csoportokba nem sorolható szavak.

A zsidók azonban nemcsak szláv szavakat vettek át, hanem szláv szellemet is vittek bele a jiddisbe. Ezzel kapcsolatban elég csak utalnunk a már említett szláv eredetű kicsinyítőképzők igen népszerű használatára és arra, hogy a némettel ellentétben a jiddis még a mellékneveket is kicsinyítheti. („Unter grininke bajmelech...”)

Kétségtelenül nagyon erős a szláv hatás a szóképzés területén. A jiddis sajátossága azonban nem egyszerűen abból áll, hogy a német alaphoz szláv és sémita elemek járultak; a jiddis sem e három nyelvi réteg sumója és sem e három réteg kombinációja. E három nyelvi csoport tendenciáinak a harcában kell keresni a jiddis fejlődési folyamatának a specifikumát. E három nyelvi csoport közül mindegyik bizonyos szakaszokban törvényszerűen gazdagította a nyelv bizonyos területét. E nyelvi csoportok hatása határtalanul áramlott a különböző csatornákon. De távolról sem ülepedett le mind a nyelvben; sok minden nem gyökeresedett meg, pl. azok az elemek, amelyek nem estek a nyelvfejlődés fő útvonalába, amelyeket nem a történeti szükségszerűség hívott létre. Meghonosodtak a jid-

disben azok a nem véletlen szülte elemek, amelyek a nyelv szerves részévé válhattak, megmaradtak azok a szerves elemek, amelyekre a beszélő közösségnek növekvő igényei miatt szüksége volt, megmaradt minden, ami gazdagította a nyelvet és előmozdította fejlődését.

A szláv nyelvekből igen sok nominális szuffixum hatolt a jiddisbe: -nik, -nitse, -ets, -ek, -njak, -ke, -ske stb. A szóképzésnek ez az új módja (a régi kompozitás szóképzéssel szemben) a XVI—XVIII. században honosodott meg a jiddisben.

Eredetileg a szláv névszói szuffixumok úgy hatoltak be a jiddisbe, mint a meglevő szóképzés kiegészítő eszközei. A -nik képző pl. azért honosodott meg, hogy lehessen névszói tövekből képezni terminusokat: hut-nik, kamor-nik, čapov-nik stb. A szláv szuffixumok további felhalmozódása a jiddisben egy új elv tudatosításához, egy új minőség kialakulásához kellett hogy vezessen.

A szóképzés új elve (szuffixáció és adjektívizáció) csak a régivel való harcban, azaz az alapvető tendenciával — a kompozitás képzéssel való harcban alakult ki, főleg a -man és a -tuer kompozita-elemekkel (furman, zejger-macher). Erről a párhuzamos képzések rengeteg ténye tanúskodik a -nik szuffixumos szó egyszerű és a -man és tuer-es kompozitás alakjában. A -man-nal és -tuer-ral, mint az összetétel alkotó részeivel éppen a szláv -nik konkurrál, pl. rechiles-trajber „rágalmazást elkövető személy”, „rágalmazó” és „rechiles-nik”; politse-lajt ~ politsejnik stb.

Ezzel magyarázható az a tény, hogy a-nik a jiddisben csak mint személyiséget, élőlényt jelölő képző gyökeresedett meg, holott a szláv nyelvekben e képző nemcsak élőlényekre vonatkozhatik (pl. sudebnik „törvénykönyv”, dnevnik „napló” stb.). Ezt a tendenciát erősítette meg a -nik másik konkurrens is, a héber „baal”, amely szintén csak emberre, személyre vonatkozhatott eredetileg. Így lett a baal-jiches-ből jichesnik. E konkurrens eredménye az is, hogy a jiddisben szinte új alak keletkezik, amelyben egyszerre megvan a héber-aram. baal „ember, gazda, férj” és a -nik képző is, ti. a baal már annyira elhomályosodott, hogy hozzáfűggesztették még a -nik szuffixumot is: baal + tsuve-nik = bűnbánó, baal + tojve-nik = jótévő (férfi) stb.

A szláv képzők jelentékeny része azonban nem a régi héber szuffixumok rovására vert gyökeret a jiddisben. Akadnak olyan szláv szuffixumok is, amelyek csak egy bizonyos funkcióban honosodtak meg a jiddisben, mivel a másik funkcióját a német eredetű jiddis szuffixumok töltötték be. Ez volt a helyzet az -et szuffixummal is, amelynek a jiddisben nincs meg a cselekvő személyre vonatkozó jelentése, mint a szláv nyelvekben (žnec, torgovec, prodavec stb.), mert ezeket a funkciókat régtől fogva jiddis szuffixumok töltötték be: šnit-er (žnec), farkojf-er (prodavec), viln-er (vilenec), kavkaz-er (kavkazec) stb.

A -nik képzővel párhuzamosan már nagyon korán behatolnak a jiddisbe a szláv melléknévképzők is; paglavne (fejadó), selingovi (kocsmásosok adója) stb. A jiddis későbbi fejlődése folyamán sok szláv melléknévi képzőt germán képzőkkel cserélnek fel. Ez alól csak az „evate” képző kivétel („tomevate”), ennek nincs konkurrens, szervesen gyökeret vert mind a beszélt, mind az írott nyelvben.

Érdekes, hogy főleg csak a konkrét jelentésű szláv főnévképzők honosítottak meg a jiddisben, a szláv absztrakt szuffixumok azonban kevésbé terjedtek el benne. Ennek az lehet az oka, hogy absztrakt képzőkben a jiddis elég gazdag.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a jiddis szóképzésben két főtenencia érvényesül: a kompozitákkal való operálás és a szuffixáció. A német jiddisben — mint a németben — még erősen érezhető volt a nominális szuffixumok és a melléknevek szegényessége, ezért alkalmazta a német jiddis az összetételeket a szóképzés eszközeként nagy előszeretettel. (Pl. kimpet < kind-bet, branfn < brand vain, tištech < tisch-tuch stb.) Ugyanezt a tendenciát talán még jobban szemléltetik a zsidó családi nevek: Goldman, Zilberman, Fišman stb. A szuffixáláshoz viszont akkor folyamodott a jiddis, amikor érintkezésbe került a szláv nyelvekkel, amelyekben a szuffixálás képezi a szóképzés alapját. A szláv nyelvek igen gazdagok nominális szuffixumokban — ez közismert. A jiddisül beszélők nyelvi tudatát ez arra ösztönözte, hogy felhasználják a szóképzésnek ez új szláv módját és így lesz a szuffixálás szláv útja a jiddis fejlődésének második fő tendenciája. Hosszú időn át e két tendencia harcban állt egymással. A XIX. századi jiddis irodalomban általában erősebb volt a kompozitás szóképzés, viszont a tömegek mindennapi nyelvében a szláv szóképzési tendencia (a szuffixáció és adjektívizáció) dominált.

Mindkét tendencia teljesen harmonikus fejlődése megy végbe a szovjet korszak jiddisében. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után a két tendencia nyújtotta szóképzési lehetőséget maximális mértékben kihasználta a jiddis. Csakis így vált lehetőség a szovjet valóság ezer és ezer új fogalmának a kifejezésére.

A jiddis-szláv szimbiózis különösen meglepő fokát mutatják azok a keverékszavak, amelyek különböző eredetű elemeket tartalmaznak. Szinkron szemléletben ezek ugyan egyetlen morfémából állnak, de nyelvtörténeti elemzésük két különböző összetevőre mutat. Interlingvális szókeverékeknek is nevezik őket. Dolgozatunk példákkal illusztrálva bemutatja az átvételek mechanizmusát is. (Hlejm „agyag” < lejnm, vö. német Leim + belor. hlína; hron „szerv” < általános jiddis horn, vö. ném. Horn + belor. roh stb.)

Néhány népi etimológia bemutatása után részletesebben szólnunk a szláv kölcsönszók fonológiai és nyelvtani beilleszkedéséről a jiddisben. (Egyes hangsorok egyszerűsödése, a hangsúly eltolódása, hangcserek, alkalmazkodás a jiddis ragozási követelményeihez, a többesszám képzése, az igeosztályok alakulása stb.)

A szláv nyelveknek a jiddisre gyakorolt hatása messzire túllépi a szókincs problémakörét. Erről főleg akkor győződhetünk meg, ha azokat a szavakat, kifejezéseket, megmerevedett mondatszerkezeteket és közmondásokat vesszük szemügyre, amelyekben a szláv szó hangalakja elmarad és kizárólag az idegen szó alkotóelemei kerülnek át a jiddisbe. A jiddis szókincsében a szláv befolyás tehát nemcsak a szavak közvetlen importálásából áll, hanem a finomabb kölcsönhatás mechanizmusából is, amelynek egyike a szemantikai prallelizmus. Új szavak, szó szerkezetek és frazeológiai kifejezések keletkeznek így a szláv nyelvek mintájára. Gyakran a

szláv kifejezés jiddis átvétele további képesértelmű módosítás alapja lesz magán a jiddisen belül (pl. *mojše-rabejnuš kiele* „katicabogár”). Új szavak alkotására rengeteg lehetőséget nyújtanak a tükörfordítások. Ezzel kapcsolatban felsoroljuk a leggyakoribb szláv igei előképzők tükörfordításait. Különbséget teszünk az egyes szavak és egész mondatok tükörfordításai között. A kölcsönhatást elsősorban belorusz anyagon szemléltetjük. A belorusz szavak poliszémiája pontosan kimutatható a megfelelő jiddis szóban is, pl. *eizen* jelentése nemcsak „vas”, hanem „vasaló” is, akár a beloruszban. Ugyanez a helyzet a melléknevekkel és igékkel is. Még ragyogóbb példáját nyújtják a jiddis-szláv nyelvi affinitásnak a frazeológizmusok. Amíg a frazeológiai szerkezeteket a legtöbb nyelvben éppen az jellemzi, hogy nem fordíthatók szabadon egy másik nyelvre, addig a jiddisben egész sereg olyan frazeológiai szerkezetet találunk, amelyek a megfelelő szláv szerkezeteknek pontos tükörfordításai. Példák: jiddisül — *af vos di velt štaim* „ezen áll vagy bukik”, belor. „na čym s’ vet staic’; *ich volt im dert-runken in a lefl vaser* „megölném egy kanál vízben”, vö. belor.: *u ložcy ũtapiũ by; git nit a klopa a finger on a finger* „az ujját sem mozdítja meg érte”, vö. belor.: *palec ab palec ne udarae; geborn in a hemdele* „mindig szerencséje van”, vö. belor.: *u saročy radziũsja; der tajt iz afn noz* „haldoklik”, belor.: *s’merc’ na nasu; laign di tsainer afn politse* „felkopik az álla, koplal”, belor. *zuby na policu palažuc*, or. *poližit zuby na polku; es felt a kliopke in kop* „nincs észnél, hiányzik egy kereke”, vö. belor. *kljopki adnej u galave ne, orosz: u nego kakoj-to kljopki nechvataet stb.*

A frazeológizmusok analóg fejlődése a jiddisben és a beloruszban a gazdasági és társadalmi viszonyok hasonlóságának az eredménye a jiddis és belorusz tömegek között. A belorusz és jiddis tömegek szoros összefonódottsága idézte elő fejlődésük, életmódjuk hasonló vonásait, és ez visszatükröződött anyagi és szellemi kultúrájukban egyaránt.

Miután a magunk elé tűzött feladat megoldását komplex módszerrel igyekeztünk megvalósítani, munkánkban — ha röviden is — megemlékezünk arról is, hogy hogyan érvényesült a szláv befolyás a zsidó ének-, -zene és -tánc, a népmesék, közmondások, szokások, öltözet és építkezések területén.

A jiddis területi konszolidációjával kapcsolatban munkánkban utalunk arra, hogy a jiddis különböző változásai, melyeket a letelepülők nyugatról hoztak magukkal, Kelet-Európában határozott dialektus területekké szilárdultak. A zsidók nyelvi hódítása a kelet-európai térségben mélyreható. A hatalmas kiterjedésű jiddis nyelvjárásbeli területek oly egységesek, hogy csak nagyon gondos kutatás fedheti ma már fel a korábbi különbözőség gyöngye nyomait.

A földrajzi tényező a környező kultúrák behatásában bizonyos különbségeket hozhat létre. A városiak vagy a vidékiek különböző mértékben vannak kitéve az idegen nyelvi befolyásnak. Uriel Weinreich kutatásai azt igazolják, hogy a falusi zsidó jiddis beszéde mélyen elszlávosodott, és a falusi-városi különbözőség feltételezhető minden tájon.

Lexikális szempontból a földrajzi egyezés a szláv nyelvek és jiddisben mutatkozó hatásuk között igen tökéletlen. Az izoglosszák valószínűleg nagyobb mértékben egyeznek meg azoknak a fonológiai vonásoknak ese-

tében, melyekben a jiddis osztozik a szlávval. De éppen itt találkozunk a meg nem egyezés súlyos gondokat okozó példáival is. Ilyen a sziszegő és susogó hangok összekeverése, amelyről már szólottunk, és amely a jiddisben nem egy ilyen jellegű lengyel és belorusz keveredés két területén belül, hanem azok között koncentrálódik.

A magyarországi jiddis szláv elemeiről előadást tartottam az V. Nemzetközi Szlavista Kongresszuson Szófiában, 1963-ban. A következő évben, 1964-ben kutatásaim anyagának egy részét publikáltam (1. *Az Egri Tanárképző Főiskola Füzetei*, 321. sz., Dr. Bihari József, *Szláv elemek a jiddisben*, Eger, 1964.). Vö. még: *Zur Erforschung des Slavischen Bestandteils des Jiddischen von J. Bihari*. Acta Ling. Acad. Sc. Hung, Tomus 19 (1—2), pp. 157—199 (1969).

Jelen tanulmányomban is elsősorban lexikai szempontból vizsgálom a magyarországi jiddist és igyekszem önálló kutatások alapján lemérni rajta a szláv hatást. Megállapítom, hogy szláv hatásról csak az ún. interlendis jiddis nyelvjárásban lehet szó, de mivel helyenként átmeneti zónákkal is feltétlenül számolnunk kell, a szláv hatástól nem mentes az ojberlendis jiddis sem. Regisztrálok mindazokat a szláv eredetű szavakat, amelyek a magyarországi jiddisben előfordultak, az ún. jiddis sajtóról (a Magyarországon héber betűs átírásban megjelent zsidó újságok nyelvéről) bebizonyítom, hogy tulajdonképpen alig volt valami közülük a jiddis nyelvhez, mert többségük nyelvezete elsősorban a „tisztá” német nyelvet igyekezett megközelíteni.

Ha a jiddis sajtó ideálja a „hochdeutsch” is volt, egészen más volt a helyzet a magyarországi beszélt jiddisben. A szláv szavak beáramlására nagyobb lehetőséget az a körülmény nyújtott, hogy Galícia 1918-ig az osztrák—magyar monarchia része volt, ahonnan főleg az I. világháború idején élénk iramot vett bevándorlás, a zsidó menekültek nagyobb tömege, valamint más szláv népekkel való területi közelség gyorsíthatta meg a magyarországi jiddisben a szláv szavak elterjedését. A magyarországi zsidó lakosság körében már a múlt század eleje óta egyre jobban fokozódott a belső fluktuáció, az interlandi és ojberlandi jiddis tehát kölcsönösen befolyásolhatta egymást.

Az írott jiddisre vonatkozóan foglalkozom *Holder József* (1893—1944) magyarországi jiddis írói tevékenységével és elemezve néhány műfordítását, kimutatom nyelvezetében a szláv hatást. Ady sora: „Az én apám bús, szegény ember” Holdernél így hangzik: „Májn táte iz e *sumne* azájn” (vö. lengy. *sumny* „szomorú, bús”). Holder természetesen nemcsak a fordításaiban használ szláv szavakat, hanem a saját verseiben is. Ő tényleg a nepnyelvi jiddist szólaltatta meg, amelynek tarka elemei közül sohasem hiányzott a szláv sem.

Végső konklúziónk, hogy a szláv elemek a jiddisben nem csupán egy bizonyos lexikai felszín alkotnak, hanem konstruktív erővé váltak, ami átalakította a nyelvet és új minőséget kölcsönzött neki.

A szláv elemek felbukkanása a jiddisben a zsidók és a szlávok intenzív kapcsolatának eredménye, amely ezeréves múltra tekint vissza.

Nagyon gazdagon mutatkozik meg a szláv hatás a jiddis fonológiájában. A jiddis a szláv nyelvek hatására egy új kiejtési jelleget fejlesztett ki és mássalhangzóiban megkülönböztető hangzást teremtett; egyes dialektusai újra építették magánhangzó rendszerüket. Jellegzetes germán hangzók (labiális magánhangzók, zárhangok) eltűntek és jellegzetes szláv hangzók kerültek helyükbe (palatalizált mássalhangzók, szókezdő ch-, s-). Hasonlóképpen gazdagodott a jiddis morfológiája is számos szláv affixum révén. Egyik legszembeszökőbb újítás a jiddisben a szláv igeaspektusrendszer tükröződése, amelynek teljes feltárása azonban még további kutatásokat igényel. A mondattanra gyakorolt szláv hatások nehezebben követhetők nyomon, de a hatás itt is nyilvánvaló. Jól látható ez pl. a jiddis alárendelő kötőszóinak a rendszerében. A szórendben és bizonyos más mondattani viszonylatokban is felhasznált a jiddis nem egy szláv mintára alkotott formát, mégpedig nem pusztán a régiek helyettesítésére, hanem új, speciális értékkel is. A szláv szavak számát különbözőképpen értékelték a teljes szókincs 5 százalékától 15 százalékáig. A szláv befolyás mind szavak, mind dolgok tekintetében általában erős, a keveredés igen összefonódott és az eredmény a zsidó kultúra számára igen gyümölcsözőnek mondható. A szláv nyelvek kohójából a jiddis mint önálló, megújult és alkotóerejű nyelv került ki, mely mint az irodalom nyelve, főleg a XIX. századtól kezdve, maradandó alkotásokban is kifejezésre jutott.

A jiddis nyelvű irodalom gyökerei azonban még a XVI—XVIII. századra nyúlnak vissza. A főbb műfajok ekkor a német hősi eposz és lovagregények fordításai és parafrázisai voltak. Ezeket olvasták a zsidó gettók lakói Németországban. (A legismertebb könyvek: „Artus-hof”, „Bovebuch”, „Titrich fon Bern”, „Pariz un Viena” stb.)

A lefordított lovagregények nagy népszerűségét veszélyesnek minősítették az egyházi tényezők a zsidó lakosság vallási és erkölcsi tisztasága szempontjából. Hogy ellensúlyozzák az effajta irodalmat, sok valláserkölcsi művet adtak ki, amelyek alapját bibliai és talmudi történetek alkották. Ezeket a műveket a társalgási nyelven, az ún. *jiddis-tájcs* nyelven írták és mindenekelőtt a zsidó asszonyoknak és leányoknak szánták, minthogy ők általában nem ismerték a héber és aram. nyelvet, és nem tudták olvasni a „szent könyveket” eredetiben.

Az egyszerű emberek kedvenc olvasmányai a következők voltak: „*Teküllim*” (a zsoltárok parafrázisa, szerzője *Elija Bachur*. Velence, 1545), „*Maase-buch*”, Bazel, 1602, „*Se'ena ure'ena*” („*Tsene-Rene*”), Krakkau, 1620 stb.

A művek legnagyobb része bibliai témák előadása vagy átdolgozása volt, és versekben írták. Nemcsak olvasásra szánták, hanem előadásra és éneklésre is. E költői emlékek közül sokat vándorénekesek írtak.

A jiddis irodalom történetében és ezzel együtt a nyelv történetében is a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején köszöntött be egy új korszak. A zsidó polgári felvilágosodás (*haskala*) erőfeszítései révén, amelyeknek képviselői nyelvi politikájukban nem az irodalmi német nyelvre támaszkodtak, hanem a jiddisre, amely a széles tömegek részére érthető volt, egy új típusú irodalom körvonalai rajzolódtak ki. Az új irodalom világi termé-

szetű volt, eszmei irányvonalára nézve felvilágosító. Ez az irodalom mind tartalmában, mind nyelvében más volt, mint az alakjában is megmerevedett valláserkölcsei irodalom, amelynek műveit szinte minden változtatás nélkül adták ki nagyon gyakran az évszázadok folyamán. Most már az irodalom nyelvét is a zsidó néptömegek élő nyelve váltotta fel.

A néptömegekhez való fordulást demokratikus lépésnek kell tekintelnünk. A jiddis irodalom, Kelet-Európa zsidóinak irodalma a reneszánsz idejére nyúlik vissza. A gettó szűk utcáin fejlődött ki a lengyel, litván, orosz és ukrán kisvárosokban. A XIX. századig kizárólag a népköltészet bélyegét hordta magán. Vallási lírájában, dalaiban, népmeséiben, legendáiban és bohózataiban az egyszerű zsidó ember gondolatai és érzelmei jutottak kifejezésre.

Valójában csak a XIX. sz. utolsó negyedében indult nagy fejlődésnek a jiddis irodalom. Három író: *Mendele Mocher Szforim*, *Jicchok Lejb Perc* és *Solem Alejchem* voltak azok, akik műveikkel világhírré emelték a jiddis irodalmat. Ők teremtették meg tulajdonképpen a jiddis irodalmi nyelvet. Mindhárman héberül kezdtek először írni, de nem volt nagy sikerük. Az olvasóknál csak a jiddis nyelven írott műveikkel találtak visszhangra és így kerültek be ők maguk is a világirodalomba. A jiddis irodalom három klasszikusa nagy társadalmi feladatra vállalkozott: a tudatlanságban és nyomorban élő zsidó népet akarták művelni, a szűklátókörű, fanatikusan vallásos emberekből felvilágosodott embereket akartak nevelni. Ezért műveikre a népies hangvetés és stílus jellemző mind ideológiai, mind művészi szempontból. Programjuk alapját haladó-demokratikus célok képezték: harcoltak a diszkrimináló törvények ellen, amelyek a cári Oroszországban a zsidókat másodrangú állampolgárokká degradálták, követelték a gettók megszüntetését, a zsidó népesség társadalmi és jogi egyenlőségét.

A jiddis klasszikusok az egyszerű népet tették meg műveik hősvé: az egyszerű emberekkel, a mezitlábosokkal, a kézművesekkel és hordárokkal a ridegszívű gazdagokat és orthodoxokat, a felvilágosodás ellenségeit, a rabbikat állítják szembe. Hogy visszhangra találjanak közönségüknél, népköltészeti motívumokat vesznek igénybe, társadalomkritikai elbeszéléseiket a legendák és mesék formáiba öltöztetik és a mindennapi élet meghitt képeivel szövik át ezt a világot.

A jiddis prózairodalom századunk első felében és legújában főleg a Szovjetunióban indult nagy fejlődésnek.

Elgondolkodtató, miért volt a jiddis részéről oly nagy a befogadó készség a szláv hatással szemben, hogy miért reagált a jiddis oly gyorsan és főleg mélyen minden potenciális szláv hatásra. Ennek talán az volt az oka, hogy a zsidók nem voltak kevésbé otthon a szláv országokban, mint Németországban. Kelet-Európa „jiddis-hazájuk” része volt.

A jiddis irodalom is csak azért tudott kiemelkedni provinciális helyzetéből, és tudott világirodalmi magaslatokra eljutni, mert elfogadta a szláv környezet mélyen áramló befolyását. (Vö. Solem Alejchem és Gorkij munkásságát).

Úgy látszik, a legnagyobb befolyást a lengyel gyakorolta a jiddisre, az orosz befolyás tulajdonképpen csak Lengyelország felosztása után kezdődött el. Ez a kép azonban a második világháború után lényegesen megváltozott, mert amíg a lengyelországi zsidóság csaknem teljes egészében elpusztult, a szovjet zsidók életben maradhattak, és így a jiddis nyelv ott tovább él százerek ajkán.

Disszertációnkat a jegyzetek zárják le, majd a függelékek következnek, amelyek 2 részből állanak. Egyik a szótári részt, a másik a legszükségesebb bibliográfiai adatokat tartalmazza.